

University of Groningen

Schoolsucces van Friese leerlingen in het voortgezet onderwijs

de Boer, Hester

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:

2009

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

de Boer, H. (2009). *Schoolsucces van Friese leerlingen in het voortgezet onderwijs*. s.n.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

Schoolsucces van vmbo-leerlingen in Friesland: Verschillen in bereikte onderwijspositie en examencijfers ten opzichte van leerlingen in de rest van Nederland¹

5.1 Samenvatting

De hoofdvraag van dit hoofdstuk is of het schoolsucces van vmbo-leerlingen verschilt tussen leerlingen in Friesland en de rest van Nederland en of het eventuele verschil in schoolsucces verklaard wordt door verschillen in hun prestaties en/of achtergrondkenmerken. Op basis van het databestand VOCL'99 en met behulp van meerniveau-analyse zijn de jaarlijkse onderwijspositie tot en met het vijfde cohortjaar en de examencijfers onderzocht van 5.301 leerlingen met ten hoogste een vmbo-advies. Van deze leerlingen is vanaf de eerste klas gedurende vijf jaren de schoolloopbaan in het voortgezet onderwijs gevolgd. Ook zijn gegevens verzameld over het advies van de basisschool, prestatieniveau bij aanvang, sociaal-economische status, sekse, etniciteit, prestatiemotivatie, streefniveau van de ouders en thuistaal. Uit de analyses blijkt dat de bereikte onderwijspositie van Friese leerlingen lager is en dat dit verklaard kan worden door de lagere aanvangsprestaties. Friese leerlingen stromen echter vaker af naar een lager onderwijstype, terwijl ze minder vaak blijven zitten dan leerlingen in de rest van Nederland. Het gemiddelde examencijfer is in Friesland hoger, wat deels verklaard wordt door de verhoogde afstroom in Friesland. Er is geen sprake van een meer algemeen effect van de regio op het schoolsucces, zodat het gevonden verschil tussen Friesland en de rest van Nederland niet kan worden toegeschreven aan de beroepsstructuur van de provincie.

5.2 Inleiding

De laatste jaren is er veel te doen geweest over het onderwijsniveau van leerlingen in Friesland. Van Ruijven heeft vanaf 2000 een aantal onderzoeksrapporten uitgebracht over dit onderwerp, waarin zij aantoonde dat leerlingen in het Friese basisonderwijs slechter presteren dan leerlingen in de rest van Nederland. Zowel de taalprestaties als de rekenprestaties van Friese leerlingen in groep zeven zijn lager (Van Ruijven, 2003). In een volgend onderzoek toonde zij aan dat de achterstand ontstaat doordat Friese leerlingen minder leervorderingen maken dan leerlingen gemiddeld landelijk doen. In groep vier hebben leerlingen in Friesland nog geen onderwijsachterstand, maar in groep zeven wel. Tot eenzelfde soort conclusie kwamen Van Langen en Hulsen (2001). Zij keken naar de prestaties voor taal, rekenen en begrijpend lezen in groep twee, vier, zes en acht van het basisonderwijs. Van Ruijven (2004, 2006) noemt de mindere kwaliteit van het Friese basisonderwijs ten aanzien van de effectieve leertijd, het didactisch handelen en de organisatie van de leerlingenzorg als belangrijke verklaring voor de achterblijvende leervorderingen.

Ook in het voortgezet onderwijs blijken leerlingen in Friesland een achterstand te hebben. Verbeek onderzocht de deelname aan het havo en vwo tussen 1977 en 1980 en vond dat deze lager is in Friesland dan gemiddeld in Nederland. Tot dezelfde conclusie kwam Van Ruijven (2000), die de deelname onderzocht tussen de schooljaren 1989/1990 en 1999/2000. Van Ruijven (2003) wijst een tweetal factoren aan als verklaring voor de lagere deelname aan het havo en vwo in Friesland, namelijk de lagere prestaties in het basisonderwijs en het instromen in een lager onderwijstype in het eerste jaar voortgezet onderwijs dan het schooladvies aangaf. Dit laatste baseerde ze op een vergelijking tussen Friesland en Drenthe en Limburg. In hoofdstuk 3 van dit proefschrift werd aangetoond dat leerlingen in Friesland bij gelijke prestaties een iets lager advies krijgen dan leerlingen in de rest van Nederland. Aangezien het advies een grote invloed heeft op de plaatsing in het voortgezet onderwijs, levert deze onder advisering mogelijk nog een bescheiden bijdrage aan de verklaring van de lagere deelname aan de hogere onderwijstypen.

Van Ruijven (2000) heeft ook de gemiddelde examencijfers van 1996 tot en met 1999 van leerlingen in Friesland met het landelijke gemiddelde vergeleken. Er bleken zich alleen verschillen voor te doen op het vbo en het mavo. De examencijfers zijn in Friesland in het vbo iets lager en op het mavo iets hoger.

5.3 Onderzoeksvragen

Het hierboven beschreven onderzoek naar de prestaties van leerlingen in het Friese voortgezet onderwijs is vrij summier. Echter, dit is vrijwel het enige onderzoek naar het Friese voortgezet onderwijs. Daardoor is niet bekend hoe de in het basisonderwijs opgelopen achterstand van Friese leerlingen zich in het voortgezet onderwijs ontwikkelt. In het bijzonder gaat de interesse uit naar de invloed die de onder advisering in Friesland heeft op het schoolsucces. Omdat uit hoofdstuk 3 bleek dat onder advisering in Friesland voornamelijk plaatsvindt bij laag presterende leerlingen, beperkt dit hoofdstuk zich tot leerlingen met ten hoogste een vmbo-advies. In het volgende hoofdstuk staan de leerlingen met tenminste een vmbo/havo-advies centraal. De hoofdvraag van dit hoofdstuk luidt:

"Is er verschil in schoolsucces in het voortgezet onderwijs tussen leerlingen met ten hoogste een vmbo-advies in Friesland en in de rest van Nederland en kan dit verklaard worden door verschillen in eerdere prestaties, door verschillen in andere leerlingkenmerken en/of door afwijkende effecten van leerlingkenmerken?"

De vergelijking van het schoolsucces van leerlingen in Friesland met dat van leerlingen in de rest van Nederland als totaalgroep heeft tot doel om te achterhalen of het schoolsucces van Friese leerlingen anders is dan het gemiddelde schoolsucces in Nederland. Is dat het geval, dan is er sprake van een specifiek regio-effect. Daarnaast is het mogelijk dat het verschil in schoolsucces wordt veroorzaakt door een meer algemeen regio-effect, waardoor leerlingen in op Friesland gelijkende provincies evenveel schoolsucces hebben als de Friese leerlingen en leerlingen in provincies die erg van Friesland verschillen meer of minder schoolsucces hebben. Van Ruijven (2003) heeft voor wat betreft de beroepenstructuur onderzocht welke provincies het meeste op Friesland lijken en welke het minste. Daartoe analyseerde

zij over de periode 1996 tot en met 1998 gegevens over het percentage werkenden in de verschillende bedrijfstakken en het werkloosheidspercentage per provincie. Dit resulteerde in de volgende rangorde van meest tot minst op Friesland lijkende provincies: Drenthe, Overijssel, Zeeland, Gelderland, Limburg, Flevoland, Groningen, Noord-Brabant, Zuid-Holland, Noord-Holland en Utrecht. Als aanvulling op bovenstaande onderzoeksvraag is de volgende vraag geformuleerd:

"Is er sprake van een meer algemeen regio-effect op het schoolsucces van leerlingen in Friesland, waardoor leerlingen in op Friesland gelijkende provincies evenveel schoolsucces hebben als Friese leerlingen en leerlingen in provincies die van Friesland verschillen meer of minder schoolsucces hebben?"

5.4 Theoretisch kader: Determinanten van schoolsucces

Uit onderzoek is gebleken dat eerdere prestaties verreweg de meeste invloed hebben op het schoolsucces in het voortgezet onderwijs, wat in overeenstemming is met het meritocratische ideaal. Gegeven de lagere prestaties van Friese leerlingen aan het einde van het basisonderwijs, mogen we dus verwachten dat het schoolsucces van Friese leerlingen in het voortgezet onderwijs minder gunstig is dan dat van leerlingen in de rest van Nederland. Bovendien worden Friese leerlingen ondergeadviseerd en starten ze mogelijk vaker in een lager onderwijstype voortgezet onderwijs dan geadviseerd was. Naast de eerdere prestaties zijn er nog andere kenmerken van leerlingen die een – meestal bescheiden – invloed hebben op het schoolsucces. Dit zijn sociaal-economische status, sekse, etniciteit (Sammons, 1995; Dekkers, Bosker & Driessen 2000; Van der Werf, Lubbers & Kuyper, 2002; Luyten, 2004; Driessen, Doesborgh, Ledoux, Overmaat, Roeleveld & Veen, 2005), prestatie-motivatie (Kuyper, Van der Werf & Lubbers, 2000), streefniveau van de ouders (Van der Hoeven-van Doornum, 1994) en onjuiste advisering of onjuiste leerkrachtverwachtingen (Koeslag & Dronkers, 1994; Madon, Jussim & Eccles, 1997; Jussim & Harber, 2005). Uit hoofdstuk 4 van dit proefschrift bleek eveneens dat de genoemde leerlingkenmerken invloed uitoefenen op het schoolsucces. Het schoolsucces is hoger voor leerlingen met een hogere sociaal-economische status, voor meisjes, voor leerlingen met een hogere prestatie-motivatie, hoger streefniveau van de ouders en een te hoog advies aan het einde van het basisonderwijs. Dit in tegenstelling tot het schoolsucces van leerlingen met een lagere sociaal-economische status, jongens, leerlingen met een lagere prestatie-motivatie, lager streefniveau van de ouders en een onderadvies. Allochtone leerlingen gaan meer vooruit in het voortgezet onderwijs dan autochtone leerlingen, maar hun bereikte schoolsucces is lager als gevolg van een slechtere start. In het tweede hoofdstuk van dit proefschrift werd gerapporteerd dat in Friesland het streefniveau van de ouders lager is. In hoofdstuk 3 is aangetoond dat Friese leerlingen ondergeadviseerd worden ten opzichte van de leerlingen in de rest van Nederland. Deze twee kenmerken hebben een negatieve invloed op het schoolsucces van leerlingen en zouden daarom tot gevolg kunnen hebben dat het schoolsucces van leerlingen in Friesland minder gunstig is.

Een ander relevant aspect is de invloed van de thuistaal en meertaligheid op het schoolsucces. In Friesland spreken veel leerlingen thuis een andere taal (het Fries)

dan op school. Ze zijn daardoor meertalig. Een internationale literatuurstudie naar de invloed van meertaligheid op de prestaties leverde enig bewijs dat meertaligheid leidt tot betere prestaties op het cognitieve en communicatieve vlak (Herder & De Bot, 2005). Analyses van het spreken van Fries of Nederlands dialect in de thuissituatie lieten echter geen eenduidig beeld zien (Jansen Heijtmajer & Cremers, 1993; Boves & Vousten, 1996; De Jong & Riemersma, 1996; Driessen & Withagen, 1999; Ytsma, 1999; Kraaykamp, 2005). Sommige van deze studies toonden een negatief effect aan van thuistaal op de prestaties, andere toonden aan dat er geen effect was van thuistaal op de prestaties.

Verschillen in schoolsucces die niet verklaard kunnen worden door de prestaties, zijn in strijd met het meritocratische ideaal van het Nederlandse onderwijs. Het meritocratische gehalte van het voortgezet onderwijs blijkt voornamelijk in het geding te zijn op keuze- en selectiemomenten, zoals het advies, de plaatsing in het eerste jaar en de vakkenkeuze en bij het voortijdig schoolverlaten. Op deze momenten hebben de achtergrond- en leerlingkenmerken enige invloed op het verloop van de schoolloopbaan. Op andere momenten in het voortgezet onderwijs is het effect van deze kenmerken op het schoolsucces duidelijk afgenomen ten opzichte van de effecten hiervan op het schoolsucces in het basisonderwijs (Meijnen, 2004). Een eventueel regio-effect op schoolsucces, naast en boven effecten van eerdere prestaties, is gezien vanuit het meritocratische ideaal echter eveneens een duidelijke aanwijzing van gebrekkig functionerend onderwijs.

5.5 Methode

Voor de beantwoording van de onderzoeksvragen zijn twee aspecten van het schoolsucces van leerlingen in acht genomen: de jaarlijkse bereikte onderwijspositie tot en met het vijfde cohortjaar en het gemiddelde examencijfer. Met behulp van meerniveau-analyses is onderzocht of hierin verschillen zijn tussen leerlingen in Friesland en leerlingen in de rest van Nederland, en door welke leerlingkenmerken eventuele verschillen verklaard kunnen worden. De reden dat geanalyseerd is of er verschillen zijn in gemiddeld cijfer op het eindexamen tussen leerlingen in Friesland en de rest van Nederland, is dat ik verwacht dat de grotere mate van onder advisering in Friesland hogere examencijfers tot gevolg heeft. Uit het vierde hoofdstuk van dit proefschrift bleek dat leerlingen met een onderadvies de achterstand in onderwijspositie die dit oplevert aan de start van het voortgezet onderwijs niet volledig inlopen gedurende de schoolloopbaan. Hierdoor vermoed ik dat er meer Friese leerlingen op een te laag onderwijsniveau examen doen dan leerlingen in de rest van Nederland. Een logisch gevolg hiervan zou zijn dat het examen voor Friese leerlingen makkelijker is en zij dus een hoger cijfer halen.

5.5.1 Data

Voor de analyses is gebruik gemaakt van gegevens uit VOCL'99. Dit bestand bestaat uit gegevens van 19.391 leerlingen die op 126 scholenvestigingen zaten. De leerlingen zaten in het schooljaar 1999/2000 in de eerste klas. De leerlingen zijn geselecteerd op basis van een tweetraps-steekproef van schoolvestigingen en leerlingen. Alle eerstejaars leerlingen op de geselecteerde vestigingen zijn betrokken

in het onderzoek. Meerniveau-analyse was daarom de aangewezen methode voor de analyses, omdat hiermee recht wordt gedaan aan de trapsgewijze manier van steekproeftrekking. De leerlingen vormden het laagste niveau, de schoolvestiging het hoogste. Analyse van de representativiteit van VOCL'99 wees uit dat het voor leerlingen in Friesland negatieve verschil in onderwijsniveau in vergelijking tot leerlingen in de rest van Nederland uitvergroet is in de steekproef. Het gemiddelde cijfer – berekend per onderwijstype – op het Centraal Schriftelijk Examen is voor de Friese leerlingen in de steekproef hoger dan het populatiebrede gemiddelde van Friese leerlingen. In analyses waarin niet gecorrigeerd is voor kenmerken van de leerling kan daardoor vertekening van de resultaten optreden. In analyses waarin wel gecorrigeerd is voor deze kenmerken zal dit waarschijnlijk niet het geval zijn.

Het onderzoek naar het schoolsucces is beperkt tot leerlingen die ten hoogste een vmbo-advies hebben gekregen. Binnen deze groep zijn er meer leerlingen met een onderadvies dan wanneer ook de leerlingen met een advies hoger dan vmbo zouden worden meegeteld. Omdat juist onderadvisering mogelijk een negatieve invloed heeft op het schoolsucces van de Friese leerlingen, is voor deze selectie gekozen. In de steekproef heeft 56,7 procent van de leerlingen in Friesland ten hoogste een vmbo-advies en 48,9 procent van de leerlingen in de rest van Nederland.

Van de leerlingen is de onderwijspositie tot en met het vijfde cohortjaar bekend. Dit houdt in dat leerlingen vier jaren voortgezet onderwijs hebben genoten. Alleen die leerlingen van wie alle informatie op de gebruikte variabelen beschikbaar is, zijn bij de analyse van de onderwijspositie betrokken. Dit resulteerde in een onderzoeksgroep van 5.301 leerlingen; 359 in Friesland en 4.942 in de rest van Nederland. De examencijfers zijn van zowel de onvertraagde als de vertraagde leerlingen bekend voor zover zij examen hebben gedaan in 2006 of eerder. Dit betekent dat van leerlingen, die binnen zeven jaar na de start in het voortgezet onderwijs examen hebben afgelegd, de cijfers bekend zijn. De omvang van de onderzoeksgroep bij de analyse van de examencijfers was ietwat kleiner dan die bij de analyse van de onderwijspositie, namelijk 5.056 leerlingen (332 in Friesland en 4.724 in de rest van Nederland), omdat een aantal leerlingen geen examen had gedaan en omdat van een aantal leerlingen de cijfers niet bekend waren. Verderop wordt beschreven of er sprake is van selectieve uitval.

5.5.2 Variabelen

criteriumvariabelen

Er zijn twee indicatoren gebruikt voor het schoolsucces van leerlingen. De eerste is de *onderwijspositie op de leerjarenladder*. De score op de leerjarenladder is bepaald door het leerjaar en onderwijstype waarin de leerling zit. De leerjarenladder is zo gedefinieerd dat iemand die de hoogste positie in het voortgezet onderwijs behaald heeft, dat wil zeggen: geslaagd is voor het vwo, de score 12 krijgt. Alle andere posities zijn 12 punten minus het aantal jaren dat nodig is om tot deze top te komen (Bosker & Van der Velden, 1989). Van leerlingen die normaal doorstromen stijgt de score op de leerjarenladder elk jaar met één punt. Leerlingen die blijven zitten in hetzelfde onderwijstype blijven steken op dezelfde score als het afgelopen jaar, net als leerlingen die afstromen naar één onderwijstype lager, maar wel overgaan. Van alle leerlingen is vanaf het advies en tot en met het vijfde cohortjaar jaarlijks de

score op de leerjarenladder bepaald. Het vmbo is ingedeeld in drie niveaus die als volgt overeenkomen met de oude niveaus: het leerwegondersteunend onderwijs en het leerwerktraject zijn gelijk aan het voormalige ivbo, de basisberoepsgerichte en kaderberoepsgerichte leerweg zijn gelijk aan het oude vbo en de gemengde en theoretische leerweg zijn gelijk aan de vroegere mavo. Wanneer een leerling leerwegondersteunend onderwijs ontvangt of een leerwerktraject volgt, dan is de leerling ongeacht de gevolgde leerweg in deze categorie ingedeeld. Hoewel het leerwegondersteunend onderwijs formeel geen apart niveau is, is het wel als aparte categorie opgenomen in de analyses. De reden hiervoor is dat het niveau van leerlingen, die in aanmerking komen voor het leerwegondersteunend onderwijs, meestal wat lager is dan dat van de andere vmbo-leerlingen.

De tweede indicator voor het schoolsucces is het *gemiddelde cijfer op het Centraal Schriftelijk Examen*. Van de eerste keer dat leerlingen centraal examen hebben gedaan is het gemiddelde cijfer berekend over de vakken. Herkansingen zijn niet meegeteld.

Predictorvariabelen

De belangrijkste predictorvariabele is de *provincie*. In het VOCL-bestand hebben alle leerlingen een provinciecode, die aangeeft in welke provincie de leerling woont. De code is verkregen uit het basisbestand dat het CBS bij de start van VOCL'99 heeft aangelegd. Omdat het aantal leerlingen uit Flevoland te laag was om goede analyses uit te voeren (twee leerlingen), zijn deze leerlingen ingedeeld bij de voor hen dichtstbijzijnde andere provincie. Voor de vergelijking van leerlingen in Friesland met leerlingen in de rest van Nederland is de informatie over de provincie gedichotomiseerd. De dichotome variabele is *Friesland* genoemd en bestaat uit de categorieën *Friesland* en *rest Nederland*. De overige predictorvariabelen omvatten de volgende leerlingkenmerken:

- De score op de *Entreetoets* is gebruikt als maatstaf voor de prestaties bij aanvang van het voortgezet onderwijs. De toets bestaat uit de onderdelen *taal*, *rekenen* en *informatieverwerking*. De betrouwbaarheid (Cronbach's alpha) van de totale toets is 0,90, die van de afzonderlijke onderdelen bedraagt respectievelijk 0,74, 0,83 en 0,79. De maximumscore is 60.
- Het *schooladvies* dat de leerling aan het einde van het basisonderwijs heeft ontvangen voor het te volgen type voortgezet onderwijs. Het advies van de leerlingen is opgevraagd bij de scholen voor voortgezet onderwijs. Het advies is als volgt gescoord: 2 = *vmbo leerwegondersteunend onderwijs*, 3 = *vmbo basis- en kaderberoepsgerichte leerweg* en 4 = *vmbo gemengde en theoretische leerweg*. Gecombineerde adviezen hebben een score die tussen de scores van de betreffende adviezen in ligt. Wanneer het advies als predictorvariabele in de analyses is opgenomen, is omwille van de interpreteerbaarheid de z-score gebruikt. In alle andere gevallen is de oorspronkelijke score van de variabele gebruikt.
- *Sociaal-economische status (ses)*. In een vragenlijst, die in het eerste cohortjaar is afgenomen bij de ouders van de cohortleerlingen, is gevraagd naar het opleidingsniveau van beide ouders. De sociaal-economische status van de leerling is bepaald op basis van het hoogst behaalde diploma binnen het gezin. Er zijn zeven categorieën onderscheiden, van 1 = *geen lager onderwijs voltooid*

tot en met 7 = *hoger onderwijs derde trap afgerond*. Overigens komt de waarde 1 bij geen enkele leerling voor.

- *Sekse*. De informatie over de sekse van de leerlingen is verkregen uit de administraties van de scholen waarop de cohortleerlingen in de eerste klas zaten.
- *Etniciteit*, opgesplitst in de categorieën *allochtoon* en *autochtoon*. Wanneer zowel het kind als de beide ouders in Nederland geboren zijn dan is het kind ingedeeld in de categorie 'autochtoon', in alle andere gevallen in de categorie 'allochtoon'. De informatie over de etniciteit is eveneens verkregen door middel van de oudervragenlijst, waarin gevraagd is naar het geboorteland van het kind zelf en van beide ouders.
- *Prestatiemotivatie van de leerling*. De prestatiemotivatie is gemeten met negen items die waren opgenomen in de leerlingvragenlijst, die afgenomen is in het eerste cohortjaar. Een voorbeeld van een item luidt: "Bij het leren stel ik ... eisen aan mezelf", met als antwoordmogelijkheden 1 = *geen hoge*, 2 = *een beetje hoge*, 3 = *vrij hoge* en 4 = *hoge*. De negen items vormen samen een redelijk betrouwbare schaal, met een Cronbach's alpha van 0,74. De score van de leerling op prestatiemotivatie is gelijk aan de gemiddelde itemscore op de negen items, waarbij de score 1 een lage en de score 4 een hoge prestatiemotivatie weergeeft.
- *Streefniveau van de ouders*. Het streefniveau van de ouders is gemeten door de ouders de vraag voor te leggen: "Welke opleiding wilt u dat uw kind minimaal afmaakt?" De antwoordmogelijkheden zijn verwerkt tot de volgende categorieën: 1 = *vmbo leerwegondersteunend onderwijs*, 2 = *vmbo basis- of kaderberoepsgerichte leerweg*, 3 = *vmbo*, 4 = *vmbo gemengde of theoretische leerweg of mbo*, 5 = *havo of hbo* en 6 = *vwo of wo*. Indien de ouders 'geen mening' hebben ingevuld, wat in 5,8 procent van de gevallen zo is, dan is het advies van de leerling als vervanging genomen. Bij gecombineerde adviezen is het laagste onderwijstype bepalend. Wanneer het advies niet bekend was, is het antwoord 'geen mening' als ontbrekend gescoord.
- *Thuis taal*. In de oudervragenlijst is gevraagd naar de taal die het kind spreekt met elk van zijn of haar ouders. Aan de hand van deze gegevens is de variabele 'thuis taal' gemaakt. De categorie *alleen Nederlands sprekend* bestaat uit leerlingen die met beide ouders Nederlands spreken, de categorie *alleen Fries of Nederlands dialect* uit leerlingen die met beide ouders Fries of Nederlands dialect spreken, de categorie *tweetalig* bestaat uit leerlingen die met elk van de ouders een andere taal spreken en de categorie *alleen overige taal* uit leerlingen die met beide ouders een andere taal dan hierboven vermeld spreken.

In de analyses van de examencijfers zijn tevens drie indicatoren van de schoolloopbaan opgenomen, die mogelijk van invloed zijn op het gemiddelde examencijfer. De gegevens hiervan zijn opgevraagd bij de scholen:

- *Onderwijstype examen*. Deze variabele bevat de volgende categorieën: *vmbo met leerwegondersteuning of leerwerktraject (lwooflwt)*, *vmbo basisberoepsgerichte leerweg (bbl)*, *vmbo kaderberoepsgerichte leerweg (kbl)*, *vmbo gemengde leerweg (gl)*, *vmbo theoretische leerweg (tl)*, *havo* en *vwo*.

- *Zittenblijven.* Nagegaan is of leerlingen zonder vertraging in het examenjaar zijn aangekomen. Leerlingen die niet zijn blijven zitten zijn ingedeeld in de categorie *niet blijven zitten* en leerlingen die een of meerdere keren zijn blijven zitten in de categorie *wel blijven zitten*.
- *Doorstroom.* Het onderwijstype waarin examen is gedaan, is vergeleken met het advies van de leerling. Indien tussen beide sprake is van een niveauverschil, betekent dit dat de leerling is af- of opgestroomd gedurende de schoolloopbaan. De score op de variabele 'doorstroom' is bepaald door het onderwijstype waarin examen is gedaan en het advies uit te drukken in een score op de leerjarenladder, waarbij alleen rekening is gehouden met het onderwijstype en niet met het leerjaar. Leerlingen die leerwegondersteunend onderwijs of een leerwerktraject hebben gevolgd, zijn ingedeeld op het niveau leerwegondersteunend onderwijs, ongeacht de gevolgde leerweg. Het leerwegondersteunend onderwijs staat voor de score 2, de basis- en kaderberoepsgerichte leerweg van het vmbo krijgen de score 3, de gemengde en theoretische leerweg van het vmbo de score 4, havo score 5 en vwo score 6. Vervolgens is de score voor het onderwijstype waarin examen is gedaan, verminderd met de adviesscore. Een positieve uitkomst betekent opstroom en een negatieve uitkomst afstroom.

In Tabel 5.1 zijn de verdelingskenmerken van de beschreven variabelen weergegeven. Om de tabel niet nodeloos lang te maken, is ervoor gekozen de variabele 'provincie' niet op te nemen. De laatste drie kolommen van de tabel zijn gewijd aan de verschillen tussen Friesland en de rest van Nederland. In de kolommen 'Friesland' en 'rest NL' staan de gemiddelde scores vermeld op de variabelen voor respectievelijk de leerlingen in Friesland en in de rest van Nederland. In de kolom 'Friesland' is aangegeven of de verschillen in score tussen leerlingen in Friesland en de rest van Nederland significant zijn. In de meest rechtse kolom zijn de effectgroottes weergegeven.

Tabel 5.1

Verdelingskenmerken van de variabelen

	Gem	Min	Max	SD	z-score		%	Cohen's <i>d</i> of <i>h</i> (voor percentages)		
					Min	Max		Friesland	Rest NL	
Advies	3,52	2,00	4,00	0,52	-2,94	0,93		3,38**	3,53	0,29
Onderwijspos. jr.5	7,40	4,00	11,00	0,75				7,29**	7,41	0,16
Toets	30,28	5,00	60,00	8,34	-3,03	3,56		27,87**	30,46	0,31
Friesland							6,77			
Ses	3,76	2,00	7,00	0,99	-1,77	3,28		3,82	3,75	0,07
% Meisjes							51,01	47,63%	51,25%	0,04
% Allochtoon							15,43	7,80%**	15,99%	0,23
Presmo	2,82	1,00	4,00	0,48	-3,82	2,48		2,77*	2,82	0,10
Streefniv. ouders	3,56	1,00	6,00	0,97	-2,65	2,52		3,37**	3,57	0,21
Thuis taal								**		
Nederlands							73,04	35,65%	75,76%	0,44
Tweetalig							7,51	6,13%	7,61%	0,05
Fries of NL dialect							15,81	56,82%	12,83%	0,69
Overige taal							3,64	1,39%	3,80%	0,15
Onderwijstype examen								**		
Vmbo lwoo/lwt							8,27	23,80%	7,18%	0,41
Vmbo bbl							21,08	15,66%	21,46%	0,12
Vmbo kbl							21,20	20,48%	21,25%	0,02
Vmbo gl							6,96	2,71%	7,26%	0,20
Vmbo tl							35,60	36,45%	35,54%	0,01
Havo							6,35	0,60%	6,75%	0,36
Vwo							0,53	0,30%	0,55%	0,04
Zittenblijven							11,37	6,63%**	11,71%	0,16
Doorstroom	-0,04	-2,00	3,00	0,62	-3,18	4,92		-0,19**	-0,03	0,26
Examencijfer	6,49	2,62	8,72	0,76				6,66**	6,48	0,24

Noten. Lwoo/lwt = leerwegondersteunend onderwijs/leerwerktraject, bbl = basisberoepsgerichte leerweg, kbl = kaderberoepsgerichte leerweg, gl = gemengde leerweg, tl = theoretische leerweg. Voor de effectgroottes Cohen's *d* en *h* geldt volgens Cohen (1988) dat 0,20 een zwak, 0,50 een matig en 0,80 een sterk effect is.

** $p < 0,01$; * $p < 0,05$.

5.5.3 Selectiviteit van de uitval

Nagegaan is of er sprake is van selectieve uitval binnen de steekproef. Van de leerlingen met ten hoogste een vmbo-advies, heeft in Friesland 18,2 procent en in de rest van Nederland 20,5 procent geen valide waarde op de onderwijspositie in het vijfde jaar. Deze leerlingen hebben voortijdig de school verlaten of zijn door wisseling van school uit het oog verloren. Uiteindelijk is echter 36,1 procent van de leerlingen in Friesland niet bij de analyse betrokken en 33,1 procent in de rest van Nederland. De reden hiervoor is dat deze leerlingen niet op alle in de analyse gebruikte variabelen een valide waarde hebben. De uitval onder deze groep leerlingen blijkt voor een aantal variabelen selectief te zijn. Voor zowel Friesland als de rest van Nederland geldt dat de leerlingen, die wel bij de analyses zijn betrokken,

een hoger advies en gedurende vijf jaren een hogere onderwijspositie hebben, een hogere score voor de Entreetoets en sociaal-economische status hebben en dat er minder jongens en allochtonen zijn en leerlingen die in een hoger onderwijstype examen doen. De mate van selectiviteit van de uitval is in Friesland ongeveer gelijk aan die in de rest van Nederland. In de rest van Nederland is er bovendien selectieve uitval voor het streefniveau van de ouders, het eindexamencijfer en de doorstroom. De bij de analyses betrokken leerlingen scoren hoger op deze variabelen.

Omdat er tussen Friesland en de rest van Nederland een grote overlap is in wijze waarop de geselecteerde leerlingen afwijken van de niet geselecteerde leerlingen, zal er geen noemenswaardige vertekening van de resultaten plaatsvinden.

De uitval van leerlingen die wel bij de analyse van de bereikte onderwijspositie zijn betrokken, maar niet bij de analyse van de examencijfers, is in Friesland iets hoger dan in de rest van Nederland (respectievelijk 7,5 procent en 4,4 procent). De verschillen in selectiviteit van de uitval zijn echter verwaarloosbaar klein.

5.6 Resultaten

In de meerniveau-analyses dienen bij de categoriale variabelen de volgende categorieën als referentiecategorie: bij de variabele ‘Friesland’ de leerlingen in de rest van Nederland, bij de variabele ‘provincie’ de leerlingen in Friesland, bij sekse de jongens, bij etniciteit de autochtonen, bij zittenblijven de leerlingen die niet zijn blijven zitten, bij thuistaal de leerlingen die alleen Nederlands spreken en bij onderwijstype in het examenjaar de theoretische leerweg van het vmbo. Omwille van de interpreteerbaarheid is in de meerniveau-analyses van de niet-categoriale predictorvariabelen de gestandaardiseerde score (z-score) gebruikt, zodat het gemiddelde nul is en de standaarddeviatie één. Standaardisatie vond plaats op basis van de 5.301 cases die betrokken zijn bij de analyse van de onderwijspositie. Het aantal cases voor de analyse van de examencijfers wijkt hier iets vanaf, maar leidde slechts tot marginale verschillen in z-scores. Vandaar dat bij deze analyse gebruik gemaakt is van dezelfde z-scores als bij de analyse van de onderwijspositie. De criteriumvariabelen zijn niet gestandaardiseerd, zodat aan de effecten van de predictorvariabelen direct te zien is wat de invloed daarvan is op de oorspronkelijke score op de criteriumvariabele en aan het intercept direct te zien is wat de gemiddelde score is op de criteriumvariabele voor leerlingen met de code ‘0’ op alle categoriale variabelen (de referentiecategorieën).

5.6.1 Verschil in schoolsucces tussen leerlingen in Friesland en in de rest van Nederland

Bereikte onderwijspositie

Aan de hand van meerniveau-analyse is de jaarlijkse onderwijspositie onderzocht. Hierdoor wordt duidelijk of de schoolloopbaan van leerlingen in Friesland anders verloopt dan die van leerlingen in de rest van Nederland. De resultaten van de analyse staan in Tabel 5.2. Voor elk jaar is een Startmodel getoetst, waarin te zien is of er verschillen zijn in onderwijspositie tussen leerlingen in Friesland en de rest van Nederland. Daarna is voor elk jaar een model getoetst met de score op de Entreetoets als covariaat. Dit model (in de tabel Toetsmodel genoemd) maakt inzichtelijk of

verschillen in onderwijspositie tussen leerlingen in Friesland en de rest van Nederland kunnen worden verklaard door de prestaties bij aanvang. Vervolgens is het Adviesmodel getoetst. In dit model is, naast de prestaties, gecontroleerd voor het advies van de leerling (behalve natuurlijk in het model met het advies als criteriumvariabele). Omdat is gecorrigeerd voor de prestaties, is het effect van advies op te vatten als het effect van onjuiste advisering. Immers, dat deel van het advies dat samenhangt met de prestaties, is al opgenomen in het model door de variabele 'toets'. Tot slot is het Eindmodel getoetst. Hieraan zijn, naast de prestaties en het advies, de leerlingkenmerken toegevoegd, zodat te zien is of de gevonden effecten verklaard kunnen worden door verschillen in leerlingkenmerken. In de modellen waaraan het advies en het streefniveau van de ouders zijn toegevoegd, is eveneens geanalyseerd of er een interactie-effect is tussen deze variabelen en de variabele 'Friesland'. De reden hiervoor is dat in het bijzonder van deze twee variabelen een effect werd verwacht op het schoolsucces in Friesland. De interactie-effecten tussen de andere leerlingkenmerken en Friesland zijn alleen onderzocht voor de onderwijspositie in het vijfde jaar.

In de Startmodellen van Tabel 5.2 is te zien dat de onderwijspositie van Friese leerlingen lager is bij het advies, het tweede, vierde en vijfde jaar. De achterstand in onderwijspositie bedraagt in het vijfde jaar 0,2 punten, wat overeenkomt met twee maanden onderwijs. In de Toetsmodellen is vervolgens te zien dat ook na controle voor de prestaties het advies van Friese leerlingen lager is. Dit duidt op onderadvies van de Friese leerlingen. In de modellen voor de volgende jaren is te zien dat na correctie voor de prestaties alleen in het tweede jaar de onderwijspositie van de Friese leerlingen lager is. In de Adviesmodellen is af te lezen dat dit ook geldt na correctie voor het advies. Er blijkt in de eerste twee jaren echter wel een significante interactie te zijn tussen het advies en Friesland. Ten opzichte van leerlingen in de rest van Nederland hebben Friese leerlingen met een lager advies bij gelijke prestaties – een onderadvies – een hogere onderwijspositie bereikt. Dit effect is verdwenen in de daaropvolgende jaren. De Eindmodellen tonen aan dat de gevonden resultaten niet veranderen nadat wordt gecontroleerd voor de leerlingkenmerken. Alleen de significante interactie-effecten tussen Friesland en het advies zijn iets afgenomen in omvang. Het getoetste interactie-effect tussen Friesland en het streefniveau van de ouders blijkt significant te zijn bij het advies, het eerste en het tweede jaar. Bij het advies is het positieve effect van het streefniveau op de bereikte onderwijspositie in Friesland iets groter dan in de rest van Nederland en in het eerste en tweede jaar juist kleiner. Er bleken in het vijfde jaar geen significante interacties te zijn tussen Friesland en de overige leerlingkenmerken.

Voor de overige leerlingkenmerken geldt dat er in het vijfde jaar nog een positief effect is voor sociaal-economische status, prestatiemotivatie en streefniveau van de ouders en dat meisjes een hogere onderwijspositie bereiken. Ook het advies blijkt naast de toetsprestaties nog steeds een positief effect te hebben. Leerlingen die thuis alleen Fries of Nederlands dialect spreken hebben een iets hogere onderwijspositie bereikt dan alleen Nederlands sprekende leerlingen. Etniciteit heeft geen invloed op de bereikte onderwijspositie in het vijfde jaar.

Tabel 5.2

Effecten van leerlingkenmerken op de jaarlijkse onderwijspositie

	Op. advies β (SE)	Op. jr. 1 β (SE)	Op. jr. 2 β (SE)	Op. jr. 3 β (SE)	Op. jr. 4 β (SE)	Op. jr. 5 β (SE)
Startmodel						
Intercept	3,576 (,034)**	3,813 (,061)**	5,058 (,061)**	5,650 (,048)**	6,512 (,043)**	7,456 (,041)**
Friesland	-,203 (,099)*	-,004 (,147)	-,275 (,164)*	-,232 (,142)	-,234 (,133)*	-,215 (,128)*
Toetsmodel						
Intercept	3,568 (,028)**	3,806 (,052)**	5,047 (,055)**	5,632 (,037)**	6,489 (,032)**	7,434 (,030)**
Toets	,188 (,006)**	,232 (,006)**	,247 (,008)**	,265 (,008)**	,284 (,009)**	,282 (,009)**
Friesland	-,171 (,084)*	-,021 (,128)	-,253 (,149)*	-,170 (,113)	-,125 (,101)	-,101 (,096)
Adviesmodel						
Intercept		3,775 (,043)**	5,021 (,051)**	5,610 (,031)**	6,469 (,027)**	7,415 (,025)**
Toets		,116 (,005)**	,155 (,008)**	,204 (,009)**	,226 (,010)**	,226 (,010)**
Advies		,340 (,007)**	,274 (,010)**	,176 (,011)**	,161 (,012)**	,156 (,012)**
Friesland		-,017 (,106)	-,253 (,139)*	-,122 (,098)	-,048 (,088)	-,036 (,084)
Friesland x advies		-,193 (,017)**	-,181 (,026)**	-,040 (,029)	,010 (,031)	-,011 (,032)
Eindmodel						
Intercept	3,540 (,024)**	3,769 (,041)**	4,973 (,050)**	5,542 (,028)**	6,389 (,026)**	7,332 (,025)**
Toets	,140 (,006)**	,096 (,005)**	,138 (,008)**	,183 (,009)**	,206 (,010)**	,209 (,010)**
Advies		,294 (,007)**	,225 (,010)**	,120 (,011)**	,103 (,012)**	,102 (,013)**
Ses	,015 (,005)**	,010 (,005)*	,028 (,007)**	,058 (,008)**	,057 (,008)**	,062 (,009)**
Sekse	,045 (,010)**	,016 (,009)*	,066 (,013)**	,080 (,015)**	,103 (,016)**	,115 (,017)**
Etniciteit	-,049 (,016)**	-,036 (,014)**	,013 (,022)	-,003 (,024)	-,005 (,027)	-,002 (,028)
Presmo	,002 (,005)	,008 (,004)*	,011 (,007)	,041 (,008)**	,033 (,008)**	,027 (,009)**
Streefniv. ouders	,145 (,006)**	,114 (,006)**	,111 (,009)**	,124 (,010)**	,126 (,011)**	,110 (,011)**
Thuis taal						
Tweetalig	-,042 (,019)*	-,047 (,017)**	-,030 (,026)	,071 (,030)**	,061 (,032)*	,049 (,034)
Fries of NL dialect	,042 (,017)**	,024 (,016)	,035 (,024)	,030 (,026)	,068 (,029)**	,065 (,030)*
Overige taal	-,093 (,030)**	-,106 (,027)**	-,018 (,040)	,013 (,045)	,041 (,050)	,048 (,052)
Friesland	-,161 (,073)*	-,036 (,100)	-,257 (,134)*	-,107 (,086)	-,047 (,080)	-,037 (,078)
Friesland x advies		-,154 (,018)**	-,143 (,028)**	-,007 (,030)	,041 (,033)	,014 (,034)
Friesland x streefniv.	,036 (,021)*	-,075 (,021)**	-,064 (,031)*	-,050 (,035)	-,043 (,038)	-,027 (,040)

Noten. Op. jr. = onderwijspositie jaar.

** $p < 0,01$; * $p < 0,05$.

Opstroom, afstroom en zittenblijven

Omdat de bereikte onderwijspositie, na correctie voor het aanvangsniveau, van leerlingen beïnvloed wordt door afstroom naar een lager onderwijstype, opstroom naar een hoger onderwijstype en zittenblijven, is nagegaan of er op deze gebieden sprake is van verschillen tussen leerlingen in Friesland en de rest van Nederland. Het is voor een leerling uiteindelijk vaak gunstiger om een jaar te blijven zitten in een hoger onderwijstype, dan om niet te blijven zitten, maar wel af te stromen naar een lager onderwijstype. Daardoor daalt namelijk het niveau waarop de leerling examen zal doen.

In Tabel 5.3 is te zien in welke mate leerlingen afstromen, opstromen en zittenblijven. Om de afstroom en opstroom inzichtelijk te maken, is per adviescategorie aangegeven welk percentage leerlingen met het betreffende advies examen heeft gedaan in welk onderwijstype. De basis- en kaderberoepsgerichte leerweg van het vmbo zijn qua niveau aan elkaar gelijkgesteld, evenals dat de gemengde en theoretische leerweg van het vmbo aan elkaar gelijkgesteld zijn. De lege cellen in de tabel betekenen dat het percentage nul is. In de grijsgekleurde cellen staan de percentages vermeld waarbij het advies en het onderwijstype in het examenjaar met elkaar overeenkomen. Alle cellen boven de grijze blokken tonen de afstroom aan en alles onder de grijze blokken de opstroom. De percentages afstroom en opstroom zijn per advies vermeld.

Een opvallend verschil tussen leerlingen in Friesland en de rest van Nederland is dat Friese leerlingen met een vmbo bbl/kbl/vmbo gl/tl-advies en een vmbo gl/tl-advies minder vaak opstromen naar het havo of vwo dan leerlingen in de rest van Nederland. In de laatste kolom is de totale afstroom en opstroom vermeld. Dit is berekend door het gewogen gemiddelde te nemen van de percentages per advies. Aan de gewogen percentages is te zien dat Friese leerlingen vaker afstromen en minder vaak opstromen. Netto (afstroom-/opstroom) is er sprake van 7,7 procent vaker afstroom in Friesland. Als de afgestroomde en opgestroomde leerlingen allemaal precies één onderwijstype zouden afstromen respectievelijk opstromen, dan resulteert dit in een achterstand in onderwijspositie van 0,08 punten (7,7 gedeeld door 100) in Friesland. Vergelijkt men echter de in Tabel 5.1 vermelde gemiddelde scores voor Friesland en de rest van Nederland op de variabele 'doorstroom', waarbij bij de berekening van de score rekening is gehouden met de mate van afstroom en opstroom, dan blijkt dat de afstroom in Friesland sterker is dan in de rest van Nederland. De score op de variabele 'doorstroom' is voor Friesland 0,16 punten negatiever dan in de rest van Nederland. De Friese leerlingen stromen dus vaker en verder af dan leerlingen in de rest van Nederland. Door het uitvoeren van een meerniveau-analyse met de variabele 'doorstroom' als criterium is dit verschil nader onderzocht. Hieruit bleek dat de doorstroom van Friese leerlingen inderdaad minder gunstig is. Het verschil in doorstroom bedroeg bij deze toetsing 0,24 punten. Na correctie voor prestaties, advies en de andere leerlingkenmerken nam het verschil toe tot 0,29 punten in het nadeel van de Friese leerlingen. De resultaten van deze analyse staan in Tabel 1 van Bijlage A.

Tabel 5.3

Procentuele verdeling per advies van onderwijstype in het examenjaar en frequentie waarin afstroom en opstroom plaatsvindt, en percentage zittenblijvers per advies

Onderwijstype examen	Advies					Totaal	
	Vmbo lwoo	Vmbo lwoo/ Vmbo bbl/kbl	Vmbo bbl/kbl	Vmbo bbl/kbl/ Vmbo gl/tl	Vmbo gl/tl		
Friesland	Vmbo lwoo/lwt	93,5	92,7	8,8	2,6	3,3	
	Vmbo bbl	6,5	4,9	38,2	30,8	6,5	
	Vmbo kbl			32,4	30,8	22,2	
	Vmbo gl			1,5	2,6	4,6	
	Vmbo tl		2,4	19,1	33,3	61,4	
	Havo					1,3	
	Vwo					0,7	
	Afstroom	0,0	0,0	8,8	2,6	32,0	16,87
	Opstroom	6,5	2,4	20,6	0,0	2,0	6,02
	Zittenblijven	0,0	0,0	2,9	10,3	10,5	6,63
Rest NL	Vmbo lwoo/lwt	82,6	34,3	9,7	5,0	0,3	
	Vmbo bbl	14,2	42,9	50,5	21,3	7,1	
	Vmbo kbl	2,6	18,1	28,8	25,2	16,1	
	Vmbo gl		1,0	3,3	7,3	10,0	
	Vmbo tl	0,6	3,8	7,3	35,1	54,0	
	Havo			0,2	5,7	11,6	
	Vwo			0,1	0,4	1,0	
	Afstroom	0,0	0,0	9,7	5,0	23,4	13,25
	Opstroom	17,4	4,8	10,9	6,1	12,6	10,08
	Zittenblijven	5,2	5,7	6,3	14,3	13,0	11,71

In Tabel 5.3 is eveneens per advies aangegeven welk deel van de leerlingen met vertraging in het examenjaar is aangekomen. Hieraan is te zien dat voor elke adviescategorie geldt dat Friese leerlingen minder vaak blijven zitten dan leerlingen in de rest van Nederland. In de kolom ‘Totaal’ is aan het gemiddelde percentage zittenblijvers te zien dat leerlingen in Friesland gemiddeld 5,08 procent minder vertraging hebben opgelopen door zittenblijven dan leerlingen in de rest van Nederland. In Tabel 5.1 is aangegeven dat dit verschil significant is ($p < 0,01$). Dit verschil is nader onderzocht met behulp van meerniveau-analyse. Hieruit blijkt dat Friese leerlingen inderdaad minder vaak blijven zitten dan leerlingen in de rest van Nederland. Zonder correctie voor de leerlingkenmerken bedraagt het verschil in percentage zittenblijvers 6,60 procent en na correctie voor alle leerlingkenmerken 5,78 procent. De resultaten van de meerniveau-analyse staan vermeld in Tabel 1 en 2 van Bijlage A.

Examencijfers

Tot slot is onderzocht of leerlingen in Friesland ook verschillen in hun examencijfers ten opzichte van de leerlingen in de rest van Nederland. In de paragraaf waarin de methode werd beschreven, werd gesteld dat de onder advisering mogelijk zou kunnen leiden tot hogere examencijfers, doordat het onder advies tot

gevolg zou hebben dat leerlingen op een lager niveau examen doen dan mogelijk. Echter, uit de analyse bleek dat het effect van de onder advisering op de bereikte onderwijspositie in Friesland al aan het begin van het voortgezet onderwijs verdwenen is. De sterkere mate van afstroom in Friesland zou daarentegen nog wel tot gevolg kunnen hebben dat leerlingen in Friesland in een lager onderwijstype terecht komen dan leerlingen met eenzelfde prestatieniveau in de rest van Nederland. Hierdoor zouden de examens voor de Friese leerlingen makkelijker moeten zijn, waardoor zij hogere cijfers halen. In Tabel 5.1 kan worden afgelezen dat het gemiddelde examencijfer inderdaad hoger is in Friesland. In hoofdstuk 2 is in Tabel 2.7 te zien dat, wanneer het gemiddelde examencijfer berekend wordt per advies en uitgesplitst naar het onderwijstype waarin examen afgelegd is, Friese leerlingen ook dan nog in een redelijk aantal gevallen een hoger gemiddeld examencijfer hebben dan leerlingen in de rest van Nederland. Met behulp van meerniveau-analyse is vervolgens onderzocht welke invloed kenmerken van de schoolloopbaan en kenmerken van de leerlingen hebben op de verschillen in gemiddeld examencijfer. De resultaten van deze analyse staan in Tabel 5.4.

In het Startmodel is te zien dat de examencijfers van de Friese leerlingen gemiddeld 0,20 punten hoger zijn. In het Stroommodel is gecontroleerd voor de doorstroom. Hieruit blijkt dat afgestroomde leerlingen een hoger gemiddeld examencijfer behalen. Het verschil in examencijfer tussen leerlingen in Friesland en de rest van Nederland is hierdoor afgenomen. Wordt in het volgende model ook gecorrigeerd voor de overige schoolloopbaankenmerken, dan neemt het verschil in gemiddelde examencijfer weer toe tussen leerlingen in Friesland en de rest van Nederland. Het effect van de doorstroom is afgenomen. Het advies is niet in het model opgenomen, vanwege de directe relatie tussen het onderwijstype in het examenjaar en het advies en de variabele 'doorstroom'. Aan het Eindmodel zijn nog de leerlingkenmerken toegevoegd. Deze zorgen slechts voor een zeer lichte daling van het verschil ten opzichte van het model met alleen de schoolloopbaankenmerken. De sterkere mate van afstroom in Friesland verklaart dus een klein deel van het verschil in examencijfer, maar de overige schoolloopbaankenmerken en de leerlingkenmerken doen dat niet. Toetsing van de interactie-effecten tussen Friesland en de andere variabelen wees uit dat er alleen een significante interactie is tussen Friesland en zittenblijven (het effect is 0,243; $SE = 0,142$; $p < 0,05$). Friese leerlingen die zijn blijven zitten hebben een hoger gemiddeld eindexamencijfer dan leerlingen in de rest van Nederland. Het hoofdeffect van Friesland daalde na opname van dit interactie-effect tot 0,170 ($SE = 0,057$; $p < 0,01$), maar is daarmee nog steeds hoger dan in het Stroommodel.

Aan het Eindmodel is verder te zien dat de doorstroom ook na correctie voor de andere kenmerken invloed uitoefent op de hoogte van het examencijfer. De score op de Entreetoets hangt positief samen met het gemiddelde examencijfer. Ten opzichte van leerlingen die examen gedaan hebben in de theoretische leerweg van het vmbo, is het gemiddelde cijfer hoger voor leerlingen die op een lager niveau examen hebben gedaan en lager voor leerlingen die op een hoger niveau examen hebben gedaan. Het gemiddelde examencijfer hangt positief samen met sociaal-economische status en negatief met prestatie-motivatie. Jongens, autochtonen en leerlingen die niet zijn blijven zitten hebben hogere cijfers. Het streefniveau van de ouders heeft geen invloed op het gemiddelde examencijfer. Leerlingen die thuis tweetalig worden

opgevoed hebben een lager gemiddeld examencijfer dan leerlingen die thuis alleen Nederlands spreken. Het cijfer van leerlingen die thuis alleen Fries of Nederlands dialect spreken of alleen een overige taal spreken is niet anders dan dat van leerlingen die thuis alleen Nederlands spreken.

Tabel 5.4

Effecten van schoolloopbaan- en leerlingkenmerken op het examencijfer

	Model			
	Start β (SE)	Stroom β (SE)	Sibkenm. β (SE)	Eind β (SE)
Intercept	6,449 (.026)**	6,457 (.025)**	6,221 (.023)**	6,270 (.026)**
Doorstroom		-,179 (.011)**	-,048 (.016)**	-,042 (.016)**
Toets			,263 (.011)**	,255 (.011)**
Onderwijstype examen				
Vmbo lwoo/lwt			,500 (.052)**	,528 (.056)**
Vmbo bbl			,998 (.034)**	1,011 (.036)**
Vmbo kbl			,186 (.034)**	,198 (.035)**
Vmbo gl			-,106 (.039)**	-,107 (.039)**
Havo			-,330 (.048)**	-,341 (.049)**
Vwo			-,424 (.133)**	-,428 (.133)**
Zittenblijven			-,091 (.029)**	-,092 (.029)**
Ses				,052 (.009)**
Sekse				-,048 (.018)**
Etniciteit				-,099 (.029)**
Presmo				-,037 (.009)**
Streefniv. ouders				,010 (.012)
Thuis taal				
Tweetalig				-,121 (.036)**
Fries of NL dialect				-,028 (.030)
Overige taal				-,055 (.055)
Friesland	,197 (.086)*	,137 (.082)*	,202 (.058)**	,187 (.057)**
Variantie schoolniveau	,046 (.009)**	,041 (.008)**	,016 (.004)**	,013 (.003)**
Variantie leerlingniveau	,519 (.010)**	,496 (.010)**	,386 (.008)**	,379 (.008)**

Noten. Sibkenm. = schoolloopbaankenmerken.

** $p < 0,01$; * $p < 0,05$.

Nagegaan is of het hogere gemiddelde examencijfer van de Friese leerlingen tot een hoger slagingspercentage voor het examen heeft geleid. Dit bleek inderdaad het geval te zijn: van de Friese examenleerlingen is 99,1 procent geslaagd, tegen 95,2 procent van de leerlingen in de rest van Nederland ($p < 0,01$).

5.6.2 Verschil in schoolsucces tussen leerlingen in Friesland en in de andere provincies

In Tabel 5.5 worden de resultaten van de analyses van de bereikte onderwijspositie en het gemiddelde examencijfer per provincie vermeld, waarbij Friesland de referentiecategorie is. De provincies staan in volgorde van meest tot minst op Friesland gelijkend voor wat betreft de beroepenstructuur. In het getoetste model is voor zowel de toetsprestaties als voor de andere leerlingkenmerken gecorrigeerd, zodat eventuele effecten niet toe te schrijven zijn aan deze kenmerken. Omdat de effecten van deze kenmerken sterk overeenkomen met de effecten zoals vermeld in de Eindmodellen in Tabel 5.2 en 5.4, zijn alleen de effecten per provincie vermeld.

Tabel 5.5

Effect van provincie op het schoolsucces (Friesland als contrast)

	Op. jr. 5	Examencijfer
Drenthe	-,004 (.113)	-,176 (.091)*
Overijssel	,243 (.106)*	-,162 (.081)*
Zeeland	,021 (.113)	-,205 (.080)**
Gelderland	,094 (.097)	-,214 (.074)**
Limburg	-,036 (.097)	-,148 (.069)*
Groningen	-,112 (.119)	-,129 (.096)
Noord-Brabant	,010 (.088)	-,145 (.065)*
Zuid-Holland	,003 (.086)	-,218 (.066)**
Noord-Holland	,090 (.087)	-,251 (.066)**
Utrecht	,086 (.092)	-,221 (.072)**

Noten. De provincies staan in volgorde van meest tot minst op Friesland gelijkend voor wat betreft de beroepenstructuur. Op. jr. = onderwijspositie jaar.

** $p < 0,01$; * $p < 0,05$.

In Tabel 5.5 is te zien dat de bereikte onderwijspositie in het vijfde jaar alleen verschilt tussen Friesland en Overijssel. De analyse van de onderwijspositie toont niet aan dat er sprake is van een meer algemeen regio-effect van de beroepenstructuur van de provincie op het schoolsucces. Immers, er is geen duidelijk verschil in schoolsucces geconstateerd tussen leerlingen in Friesland en in provincies die qua beroepenstructuur niet op Friesland lijken en een overeenkomst met provincies die wat dit betreft wel veel op Friesland lijken. De analyse van het gemiddelde examencijfer wijst uit dat het cijfer van Friese leerlingen hoger is dan dat van leerlingen in de meeste andere provincies. Alleen in Groningen is het examencijfer van leerlingen niet significant lager dan in Friesland. Ook dit resultaat duidt niet op een meer algemeen regio-effect van de beroepenstructuur op het schoolsucces.

5.7 Conclusies en discussie

De centrale onderzoeksvraag in dit hoofdstuk was of er verschil is in schoolsucces in het voortgezet onderwijs tussen leerlingen met ten hoogste een vmbo-advies in Friesland en in de rest van Nederland en of dit verklaard kan worden door

verschillen in eerdere prestaties, door verschillen in andere leerlingkenmerken en/of door afwijkende effecten van leerlingkenmerken. De lagere prestaties van de Friese leerlingen aan het einde van het basisonderwijs zouden een legitieme verklaring kunnen bieden voor verschillen in schoolsucces. Wanneer echter andere leerlingkenmerken dan de prestaties van invloed zijn op het schoolsucces, dan is het meritocratische principe van het Nederlandse onderwijs in het geding. Naast een vergelijking met leerlingen in de rest van Nederland als totaalgroep, is het schoolsucces van Friese leerlingen vergeleken met dat van leerlingen in elk van de andere provincies.

Ter beantwoording van de centrale onderzoeksvraag zijn, met behulp van meerniveau-analyse, de jaarlijkse onderwijsposities – vanaf de start in het voortgezet onderwijs en tot en met in het vijfde jaar – en de examencijfers van leerlingen in Friesland vergeleken met die van leerlingen in de rest van Nederland. De examencijfers zijn van zowel de onvertraagde als de vertraagde leerlingen bekend voor zover zij binnen zeven jaar na de start in het voortgezet onderwijs examen hebben afgelegd. De analyses zijn beperkt tot leerlingen met ten hoogste een vmbo-advies. Binnen deze groep zijn er meer leerlingen met een onderadvies dan wanneer ook de leerlingen met een advies hoger dan vmbo zouden worden meegeteld. Omdat juist onder advisering mogelijk een negatieve invloed heeft op het schoolsucces van de Friese leerlingen, is voor deze selectie gekozen.

De resultaten lieten zien dat het schoolsucces van leerlingen in Friesland, uitgedrukt in de jaarlijks bereikte onderwijspositie, in de meeste jaren lager is dan die van leerlingen in de rest van Nederland. De achterstand bedroeg zowel bij het advies als in het vijfde jaar na de start van het voortgezet onderwijs ongeveer twee maanden. Na correctie voor het prestatieniveau bij aanvang daalde het aanvankelijke verschil in onderwijspositie. Het advies van de Friese leerlingen bleek nog steeds lager te zijn, wat duidt op onder advisering, maar in het vijfde jaar waren er na correctie voor het prestatieniveau bij aanvang geen verschillen meer in bereikte onderwijspositie. Correctie voor het advies veranderde niets aan de gevonden resultaten, evenals correctie voor de leerlingkenmerken sociaal-economische status, sekse, etniciteit, prestatiemotivatie, streefniveau van de ouders en thuistaal en meertaligheid. Tot en met het tweede jaar bleek er nog een significante interactie te zijn tussen Friesland en het advies en Friesland en het streefniveau van de ouders, maar in de daarop volgende jaren waren deze effecten verdwenen. In het vijfde jaar waren er eveneens geen significante interacties tussen Friesland en de overige leerlingkenmerken.

De resultaten van deze studie bevestigen niet dat de Friese leerlingen in een lager onderwijstype voortgezet onderwijs instromen dan het advies was, zoals Van Ruijven (2003) rapporteerde. Een mogelijke verklaring voor de tegengestelde resultaten is dat Van Ruijven alleen de Friese gegevens heeft vergeleken met die van Drenthe en Limburg, terwijl in dit onderzoek een vergelijking is gemaakt met leerlingen uit alle andere delen van Nederland, maar waarbij alleen de leerlingen met ten hoogste een vmbo-advies zijn geselecteerd.

Verschillen in bereikte onderwijspositie tussen leerlingen ontstaan door verschillen in afstroom, opstroom en zittenblijven. Uiteindelijk is het voor leerlingen gunstiger om een jaar te blijven zitten in een hoger onderwijstype dan om niet te blijven zitten, maar wel af te stromen naar een lager onderwijstype. Het afstromen

heeft namelijk tot gevolg dat leerlingen op een lager niveau examen doen, waarna ze vaak naar het tertiaire onderwijs toe gaan, in plaats van dat ze naar een niveau hoger gaan in het voortgezet onderwijs (Claassen & Mulder, 2006). Meerniveau-analyse toonde aan dat leerlingen in Friesland minder vaak blijven zitten dan leerlingen in de rest van Nederland, maar gemiddeld vaker en sterker afstromen dan leerlingen in de rest van Nederland.

Als laatste aspect van het schoolsucces zijn de examencijfers onderzocht. Hieruit bleek dat leerlingen in Friesland gemiddeld hogere examencijfers halen dan leerlingen in de rest van Nederland. De sterkere mate van afstroom in Friesland verklaarde een klein deel van het verschil in examencijfer. De hypothese dat de sterkere mate van afstroom in Friesland tot gevolg heeft dat leerlingen op een lager niveau examen doen dan mogelijk, waardoor de examens makkelijker zijn en de cijfers dus hoger, lijkt te kloppen. Deze hypothese kan echter niet alle verschillen in examencijfer verklaren. De overige schoolloopbaanmerken en de leerlingkenmerken boden geen verklaring voor het verschil in examencijfers. Correctie voor deze kenmerken vergrootte het verschil juist. Uit de resultaten bleek verder dat er alleen een significant positief interactie-effect is tussen Friesland en zittenblijven.

De hogere examencijfers in Friesland betekenen dat Friese leerlingen mogelijk een hoger onderwijsniveau hadden aangekund. In dat geval is er sprake van onderbenutting van talent. Uit cijfers van de Inspectie van het Onderwijs bleek dat Friese leerlingen vaker examen in het vmbo doen in plaats van in een hoger onderwijstype dan leerlingen in de rest van Nederland. Deels zal dit een gevolg zijn van het iets lagere prestatieniveau bij aanvang en deels zal dit te maken hebben met de sterkere mate van afstroom.

De analyse, waarin het schoolsucces van Friese leerlingen is vergeleken met dat van leerlingen in de andere provincies, wees uit dat er geen sprake is van een meer algemeen regio-effect op de bereikte onderwijspositie en het gemiddelde cijfer op het eindexamen, dat te maken heeft met de beroepenstructuur van de provincie.

Het antwoord op de onderzoeksvraag is dus dat de bereikte onderwijspositie van Friese leerlingen, in het vijfde jaar na de start in het voortgezet onderwijs, lager is en dat dit volledig verklaard kan worden door het lagere prestatieniveau bij aanvang. De onderwijsachterstand die Friese leerlingen aan het einde van het basisonderwijs hebben opgelopen is dan ook onveranderd gebleven. Friese leerlingen bleken wel vaker af te stromen naar een lager onderwijstype, maar minder vaak te blijven zitten dan leerlingen in de rest van Nederland. Het gemiddelde examencijfer van de Friese leerlingen was hoger, wat voor een klein deel te verklaren was doordat Friese leerlingen vaker en sterker afstromen naar een lager onderwijstype dan leerlingen in de rest van Nederland.

Noot hoofdstuk 5

¹ Dit hoofdstuk is in enigszins gewijzigde vorm eerder verschenen in *Pedagogische Studiën* (2009), 86, 4-20, met als titel “Schoolsucces van vmbo-leerlingen in Friesland: Verschillen in onderwijspositie, schoolloopbaanrendement en examencijfers tussen leerlingen in Friesland en de rest van Nederland”.